

O Povelji Kulina bana – “Bez’ v’sega z’loga primysla”

Zenaida Karavdić,
Sarajevo

Uvod

8 ИМЕ ОЦА И СИНА

Prije tačno 820 godina napisana je i izdata čuvena Povelja Kulina bana. O njoj je, kao o najstarijem sačuvanom pisanom spomeniku na starobosanskom jeziku, objavljen veliki broj tekstova¹. Oni se bave Poveljom s različitim stanovišta, od historijskih, preko filoloških, do čisto lingvističkih – fonetski, morfološki², čak i leksikološki aspekt Povelje uzima se u razmatranje³. Međutim, lingvistički pregledi uglavnom su egzemplarnog tipa – njima se ukazuje na određene aspekte jezika tog vremena, ali nijedan se ne bavi iscrpnom analizom samog jezika Povelje. S obzirom na važnost ovog dokumenta koja mu pripada budući da je najstariji svoje vrste, mislim da je ovakva interpretacija neophodna, posebno zbog toga što je od devedesetih godina Povelja postala naročito popularna i korištena u mnoge, prvenstveno političke svrhe, što je rezultiralo mnogim interpretacijama koje se ne mogu nazvati stručnim ili dovoljno stručnim⁴, a učitavanje novih značenja redovno vodi udaljavanju od

¹ v. Bibliografija u Gošić 1989, 57-59.

² Peco 1989.

³ Vukomanović 1989.

⁴ Ovaj je rad ponukan prvenstveno greškama koje sam uočila samo letimičnim pogledom na neke prijevode Povelje koje sam pronašla na internetu:

http://bs.wikipedia.org/wiki/Povelja_Kulina_bana Citirana na stranicama:

http://www.bosnjakuz.si/index.php?option=com_content&task=view&id=381&Itemid=34

http://www.efs.edu.jonkoping.se/bos_od_kulina_bana.htm,

<http://www.bhuf.org/Default.aspx?cId=ContentList&conId=66&tId=1&mId=0601021007437&langId=ba>,

http://www.bgs.ba/e_knjige1.html; <http://bhstring.net/tuzlauslikama/tuzlarije/oldsluke>.

php Citirana na stranici: <http://shmajser.wordpress.com/2008/08/>;

osnovnih, naročito kad ni osnovna nisu čvrsto uspostavljena. Stoga sam odlučila pozabaviti se samim jezikom Povelje, da bih ponudila čisto lingvistički materijal koji se može koristiti i za buduće, ne nužno lingvističke analize.

Analiza

ТАКО МИ БИЖЕ ПОМАГАТИ

Već na prvom koraku pojavio se problem: koji od tri rukopisa Povelje Kulina bana odabrati za analizu? Najautentičnijim se i danas smatra Lenjingradski, odnosno Sankt-Petersburški primjerak Povelje, premda ima i drugačijih mišljenja⁵, ali sva se ona baziraju uglavnom na nelingvističkim, ili bar ne na čisto lingvističkim činjenicama. Osim toga, u literaturi različiti autori različito zovu dva prijepisa – npr. onaj koji se u zborniku *Osamsto godina Povelje Kulina bana* daje kao stariji prijepis Josip Vrana zove mladim prijepisom, i obrnuto⁶ (Sl. 3). Amira Turbić-Hadžagić ne imenuje posebno nijedan primjerak, ali daje transkripciju “neoštećenog primjerka”⁷ Povelje iz Dubrovačkog arhiva (Sl. 2), onaj, dakle, koji se u spomenutom zborniku tretira kao mladi, i transliteraciju Sankt-Petersburškog primjerka (preuzetu od drugih autora), a i Čremošnik, prema priloženoj ilustraciji, također kao “stariji” tretira onaj koji se u zborniku zove “mladim” prijepisom⁸ (Sl. 2). S obzirom na problematičnost određivanja hronologije i autentičnosti ovih triju primjeraka i bez ovoga, ja sam se odlučila za analizu onog teksta koji se najčešće koristi, a to je, prema tradiciji, Lenjingradski, odnosno Sankt-Petersburški primjerak, uz poređenja s ostala dva primjerka, naravno, tamo gdje se javljaju razlike.

U analizi ću izostaviti sve primjedbe koje se tiču fonetskih promjena značajnih za historiju jezika, jer su one uglavnom opisane u dosadašnjoj literaturi (možda samo poneki izostavljeni primjer ili neko dodatno objašnjenje) i krenut ću analizu od morfološkog nivoa. Prvo ću opisati oblik svake pojedine riječi (izostavljajući neke nepromjenljive riječi kao što su veznici i prijedlozi jer one nisu ni nerazumljive ni problematične u povelji), i to sljedećim

<http://www.pincom.info/index.php?p=opsirnije&s=6945>,

<http://cafehome.tripod.com/serbdom.ht>,

http://www.hercegbosna.org/ostalo/srp_bosan.htm,

<http://www.odjek.ba/arhiva/12/specijalni%20prilog.pdf>.

Kao što vidimo, jednom objavljen, pogrešan prijevod prenosi se sve dalje i time dovodi u pitanje sve tekstove koji ga koriste, što zorno svjedoči o neophodnosti jedne iscrpne analize koju sam odlučila ponuditi u tekstu koji slijedi.

⁵ v. Čremošnik 1957.

⁶ Da bude još više zbunjuće, na ilustracijama oba zove “stariji prijepis” (Vrana 1955).

⁷ Navodnici su iz razloga što se onaj tekst napisan na papiru kojem nedostaje donji desni ugao ne može nazvati oštećenim u smislu teksta jer je cijeli tekst tu (v. Sl. 3).

⁸ Čremošnik 1957, 214.

redosljedom: oblik iz Povelje, latinična transkripcija, gramatičke kategorije, riječ onako kako se navodi u rječniku⁹, prijevod datog oblika, komentar. U slučaju da se neka riječ javlja u različitim oblicima u tri teksta Povelje, to ću napomenuti (i analizirati) u komentaru i/ili fusnoti (zavisno od "važnosti" te razlike). Nakon toga ću preći na sintaksičke opise sintagmatskih i rečeničnih konstrukcija, i to onim redom kojim se pojavljuju u Povelji, s tim da se neću previše zadržavati na opisu poznatih konstrukcija, naročito onih koje su i danas u upotrebi. Nakon toga ću ponuditi prijevod Povelje na savremeni bosanski jezik, uz leksikološke i stilističke komentare.

S obzirom na to da će se analiza odnositi na sva tri teksta, mislim da je najbolje započeti sa slikama te transkriptom¹⁰. Budući da se moj rad ne bavi osobinama grafema¹¹, to ću se u transkripciji koristiti najpogodnijim znakovima, izostavljajući neke, za morfologiju i sintaksu nebitne detalje¹². To, kao i razmimoilaženja s nekim postojećim transkriptima, razlog je moje odluke da dam svoje transkripcije. Oni su, istina, napravljeni na osnovu fotografija Povelje, a ne neposrednim čitanjem, ali razlike u odnosu na postojeće svako su uglavnom na nekim slabije čitljivim dijelovima i rezultat su isključivo mog opažanja, a bojim se da se tačan oblik zasigurno ni ne može utvrditi¹³.

⁹ Za imenice: oblik nominativa i genitiva jednine, obilježje gram. kateg. roda; za lične zamjenice: oblik nominativa i genitiva jednine; za pridjevske zamjenice, pridjeve i redne brojeve: oblik nominativa jednine sva tri roda; za glagole: oblik infinitiva, prvo i drugo lice jednine prezenta; za nepromjenjive vrste riječi: vrsta riječi i oblik. S obzirom na to da ne postoji rječnik jezika iz XII st. bit ću prinudena pretpostaviti neke oblike na osnovu onoga što se zna o njima prema ostalim sačuvanim dokumentima, kao i na temelju samih oblika iz Povelje. Zbog lakše razumljivosti koristit ću se latiničnom transliteracijom.

¹⁰ Iako postoji font bosančice, on je zasnovan na njenim kasnijim verzijama, pa je sličniji originalu font stare ćirilice koji je, usto, i čitljiviji i to je razlog zbog kojeg sam se odlučila za njega.

¹¹ Iako moram primijetiti da je rukopis Sankt-Petersburške Povelje izrazito stiliziran u odnosu na dvije dubrovačke.

¹² Dopuštajući, svakako, da npr. ligatura grafema za *t* i *i* može značiti nešto i u fonetskom smislu i sl.

¹³ Pojedinačne komentare dat ću uz analizu pojedinih riječi.

¶ Innoce pater filij - spu sci am. ego huius
catholice fidei ligo comiti Osmasto - oib'
magistris rectu amicu fore ppatuo - rectu
uoteia pace manutene - amicitia uera - et
of magistris proca tra nra ambulantes
mercantes seu habitantes ul transuente.
recta fide - cofeientia uera ptepe absq;
ulla ditione usiq; sua puidunt in domi
dare uoluerit. - apert uos du frequer
manutene - consilia ero ptere ut uis ptere
admir posse absq; fraude - malo ingenio
re me ds adjuce th sca uis omantia
† ОМЛЕРО ЧАНИМ ЧТОГО ХРАТРА ЛЕВО
ЛАВЪ ИМЪ АНМЪ ПРМЕСАГО ВЪ КТОЖЕ
КРЪВАМО МВЪ БМЪ ТРАМАМО А БУОВИТ
А МЪ ПРЪ АЖКЪ А Б Т Р И . Б В Т И В А Х КЪ
Б С С А Т М О С В Е И М П Р А В Ъ Т С К А Р Е Ж А Т О
В А М И П Р А В Ъ В В И О Д О М А Т Ъ К О Ж Е М В Ъ
И К А О С Т О Б Ъ У Ч Л О И К Р Ъ С А Р К О М О С И Д Р А Д А М И
А Т И Б Т О М И Т Р А Т И Н Т В Ъ У С И О К Р Е Ч Т И Т О
А Т К И Р Ъ М И Л П Р Е С В А В Т О Д Ъ К П Р А В И М А Р Ъ
Д Ъ Ц О М А Д Р А Ж А Т Р А Б У С А Б С А К О С Т А С К И Р А Ж
В Ъ Ц О К И Р И Т М А Я С Ъ В О В И О В Ъ К О И С Н Ъ К А Ч И М Ъ
М Р Т О Д О В Ъ М О Н Х Ъ Т А Т Ъ М А Р О Б И К Р Ъ М О С Т О
М И Т О Б Ъ А Т Р И М Ъ С О Т А К О С О М О С И М К С О М О
Б Т И О А К И Т О М О Т О Р Т Ъ В О С Т А С Ъ Т А П Р О М И
Г А Т О Л И М Б О С П А Г A K A I N C T O B O M B T O A K O S
Б Р А Д О С А Т И В Ч А П Р И Х Ъ И М О М А Г Т Ъ К О С О Л О В
С П О С Т Ъ Р О Ж И Т А Х В А Г A C Ъ С A H E T O K O B I T A
С О В Р И Т Ъ А А Р Ъ Т Ъ А Т Ъ К Р Ъ С Ч А Т Ъ Б Т Д Р Т O
В А Б К А С И Т А А A B C T A K O B T T E M H E P I A
B E H A B A K A T Ъ Ч H T O M O

Sl. 1. Povelja bana Kulina, Biblioteka Akademije nauka u Sankt-Petersburgu (A) (Osamsto 1989, 7)

Transkripcija Sankt-Petersburškog primjerka (A):

Ѹ и мѣ оца и сина : и сѣаго дѣха ꙗꙑ
бань : бо/сьньски кѣлинь ꙗꙑ присезаю
тебѣ кнеже/ крѣвашѣ : и всѣмъ
граѣамъ : дѣбровьч/амъ ꙗꙑ правы :
приѣтель : быти бамъ/ ѡмъ селѣ :
и довѣка : и правъ гои дръжати/
сь вами : и правѣ : вѣрѣ : докола
сьмъ живь : вь/си дѣбровьчане :
кире хѣде : по моемъ владани/ю
: трьгѣюке : годѣ си кто : хѣке
: крѣвати : го/дѣ си кто мине :
правовъ вѣровъ : и правымъ срь/
дѣцемъ : дръжати е : безъ вьсакое
злѣди : раз/вѣ що ми кто : да своевь
воловь поклонь : и да имъ/ не бѣде
: ѡмъ моихъ : чьстьниковъ : силе : и
доколѣ : Ѹ/ мне бѣдѣ : дати имъ :
сьвѣтъ : и помокъ : какоре : и се/
вѣ : коликоре моге : безъ вьсега :
зьлога примы/сла : тако ми бѣже
помаган : и сие сѣто евангелие ·/
ѣ радое : дѣѣкъ бань : писахъ сию
: книгѣ : повеловъ/ бановъ : ѡмъ
рожьства : хѣва : тисѣка · и сѣто :
и вьсмъ/десеть : и деветъ : лѣтъ :
мѣсѣца : авьгѣста :/ Ѹ дѣвадесети
: и деветы : дѣнь : Ѹсѣѣуение : гла/
ве : и ѡвана : крѣститѣла ·*

¹⁴ Ova se transkripcija ne razlikuje od npr. one date u zborniku Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina (v. Osamsto 1989).

† Innoce^{us} pater^{is} filius^{us} h^{ic} s^ci aⁿ. Ego hanc^{is} oculi^{is} volente^{us}.
comiti^{is} Gerualdo^o & ceteris^{is} Ragulens^{is} rectu^{is} amicu^{is} fore^{is} p^{er}petuo^{is} & rec
ta^{is} iusticia^{is} pacem^{is} amicitie^{is} & amicitia^{is} uera^{is}. & dⁱ Ragulens^{is} p
tota^{is} tra^{is} n^{ost}ra^{is} abulata^{is} & mercantes^{is} seu habitates^{is} t^{er}ra^{is} h^{ab}uites^{is}
recta^{is} fuit & conscientia^{is} uera^{is} recipere^{is} absq^{ue} ulla^{is} dacione^{is} nisi q^{uod}
sua^{is} p^{ro} uoluntate^{is} in donu^{is} dare^{is} uoluerit. & apud^{is} nos^{is} dⁱ fuerit
manu tenere^{is} & consilia^{is} eis^{is} plere^{is} ut n^{ost}re^{is} p^{ro} ad n^{ost}re^{is} posse
absq^{ue} fraude^{is} & malo^{is} igno^{is} sic me^{is} dⁱ adiuuet^{is} & hec^{is} s^ci aⁿ o^mnⁱu^m
g^{ra}ha.

† У И М Л О Ц А К Е К А Н И С О Р Д А Х Т Ж В А Н Ъ
С Ы М Е И Х П Р О Д А Н И Е П Р О С Т Р А Н О Ч Е С Т В О
Х Х Р Е С Т И Я К Р И С Т И К У Б О В Л Я Е Т С Я
У Б Р О Х О У С Т А П Р О К У П И Ф И С А Б В А К
Д О С Л О В А М Л А Ф И С О П Р Е С Т И К Р И С Т И К О Н
А Р Х И Е П И С К О П А Н И П Р О С Т Р А Н О Ч Е С Т В О
В С Ъ С О Б Р А Т И Т С Я П Р О К У П А М С О Б Р
У Х О Д Е П О М О Г И Т С Я Д Ч И Н Н О Т Р А Н О
И С П Р А В К Е И Т Р О Х О Н С Р А К К Р И Т О П О Д В С
К И С Т О М И Т О П Р О С Т Р А Н О Ч Е С Т В О К Р И С Т И
М О В Е Р Ъ Е М С Л А В Ъ К Р И С Т И Т Р И Х В К Р И
С О С Т О Я Т С Я П Р О С Т Р А Н О Ч Е С Т В О
Т В О И О В Ъ В О Л О Т Ъ П О С Л О М Ъ И Д А Н И
М С Л О В О М Д О С Л О В И Х Ъ У С Т Р А Н И Г О Р
С И А Т И Д Р О Г О Л Ф О М Е К Е В Д А У Д А
Н О С Ъ Е Р К Ф Т Ъ Н И У С О М О Р С И С О Д О К
Е В Ф И Г О Д Ж И С О Р Т О Р Е Б О Ж Ъ К Е С Т Р О У
Л О Г А П Р И М О С О В О Т А С О М Н Е Б Ъ П
М А Ч П А К И Н И Г Р О С Л А К И Д И Е Р A F
F A M B T E B A M B T K O X H T O I T H P
H O W E Л О К В А К И Ц Ъ С Т Р О Ж О У В А Х И
P E D I C A K E B T O H O E B M E P C H T B H
I B E P T E B T B M B C E P A B B H O B P I C
D A B B A N I S I T I N F E C H E P K B O B U
I K E P A B T H H P O N A T P R O C H E P A

Sl. 2. Povelja bana Kulina na cijelom papiru, Historijski arhiv u Dubrovniku (B) (Osamsto 1989, 9)

Transkripcija dubrovačkog primjerka na cijelom papiru (B):

Ѹ и мѣ шца и сина и сѣтога дѣха ꙗ бань
бо/сьньски кѣлинь присезаю тебѣ к/
неже крѣвашѸ : и вьсѣмь граѣамь/
дѣбровьуамь · правы приѣтель
быти/ вамь : Ѡь селѣ : и довѣка
: и правь · гои/ дрьжати сь вамы :
и правѸ вѣрѸ : докол/ѣ сьмь живь
: вьси дѣбровьуане кир/е хѣде : по
моемѸ владанию : тригѣю/ке гѣдѣ
си кьто хѣке крѣвати : годѣ с/и кто
мине : правовь вѣровь : и прав/ымь
срѣцемь · дрьжати е : безь вьса/
кое зьледи : разьвѣ цю ми кьто да/
своиовь боловь поклонь : и да им/ь
не вѣде : Ѡь моиухь чѣстьниковь/
силе : и доколѣ Ѹ мене вѣдѸ : дати/
имь свѣтъ : и помокь : какоре и
с/евѣ : коликоре моге безь вьсега
зь/лога примьсьла тако ми вѣ по/
маган : и сие сѣто еваньѣлие ꙗ рад/
оѣ дѣкь бань : писахь сию книгѸ/
повеловь бановь : Ѡь рождства хѣв/
тисѣка : и сьто : и шсьмьдесеть : и
д/есеть лѣтъ : мѣсеца авьгѣста ·/
Ѹ дьвадесети и девети дѣнь : Ѹсѣуе/
ние главе ишвана крѣсѣтеле⁺

¹⁵ Ova se transkripcija razlikuje od transkripcije koju daje Turbić-Hadžagić u svome tekstu *Osamsto dvadeset godina Povelje Kulina bana (1189-2009) na sljedećim mjestima: godě si/sie kto mine; pravovь vѣru/vѣrovь* (premda je ovo posljednje vjerovatno lapsus).

Transkripcija dubrovačkog primjerka na oštećenom papiru (C):

Ѹ и мѣ шца и сина и сѣаго дѣа : ѣ
бань бо/сеньски кѣлинь : присезаю
: тебѣ кнеже/ кривашѣ : и всѣмь
грагамь дѣбровьчамь/ прави
приѣтель быти вамь : штсель и
довѣ/къ · и правь гон дръжати съ
вами : и правѣ в/ѣрдѣ докола сѣмь
живь : се всѣми дѣбров/ьчами :
кире хѣде по момѣ владанию трыг/
дюке : годѣ си кѣто хѣке крѣвати
: годѣ си кѣ/то мине : правовь
вѣровь : и правимь срѣцемь/
дръжати є безе всакоє зьледи :
разьвѣ чь/то ми кѣто да своиовь
воловь поклонь : и да/ имь не бѣде
ѡвъ моихь чьстьниковь силе : и/
доколѣ ѣ моєи земли бѣдѣ : дати
имь сьвѣ/ть и помокь : какоре и
себѣ : коликоре моге/ безь всега
зьлога примисьлиѣ : тако ми бѣг/
помаган : и сѣе сѣто евангеліе · ѣ
радое ди/ѣкъ бань писахь сѣю книгѣ
: повеловь бано/вь : ѡвъ рошьства
хьрьстова : тисѣца/ : и сѣто : и
осѣмьдесеть : и деветь/ лѣть :
мѣсеца авьгѣста : ѣ дѣв/адесети
: и девети дѣнь : ѣсѣчѣ/еніе главе
иована крѣсти/тела*

* Ova se transkripcija ne razlikuje od (pojedinačnih) transkripcija koje daje Vrana (v. Vrana 1955).

Morfološka analiza

ГОДЪ СИ КТО : ХОКЕ : КРЪКАТИ : ГОДЪ СИ КТО МИНЕ

СИМЕ (*u ime*) – akuz. jd. im. *ime, imene/a* n. – *u ime*

Pošto nemamo sigurnih dokaza za gen. jd. ovih imenica u XII st.¹⁷, to ja ovdje navodim oba moguća oblika.

ОИЦА (*oca*) – gen. jd. im. *ot'c, oca* m. – *oca*

A. Peco¹⁸ smatra da je sekvenca *tc* u ovom periodu već uprošćena jer je evidentno da su se poluglasi izjednačili (teško je reći u korist kojeg jer pisanje *ь* ne mora odgovarati i njegovom izgovoru, nego može biti i pisarski manir, a s obzirom na to da se poluglas kasnije vokalizirao u *a*, vjerovatnije je to ipak bio *ъ*), u tekstu A ima primjera i za razvoj sekundarnog poluglasa (*s'm'* u odnosu na stsl. (*e*)*sm*), te gubljenje poluglasa u slaboj poziciji (*kto* u odnosu na stsl. *k'to, knigu* u odnosu na stsl. *k'nigy*¹⁹, *razvě* u odnosu na *raz'vě* u tekstovima B i C, *kneže* umjesto *k'neže*²⁰, *zledi* prema *z'ledi*²¹ u tekstovima B i C, kao i riječi iz istoga korijena u samom tekstu A *z'loga*), tako da bi i prema njemu gen. jd. trebao imati oblik *oca*. Ako pogledamo tekst B i C, ustanovit ćemo da se u njima poluglasi gube manje nego u tekstu A – tamo stoji *k'to, raz'vě, z'ledi, uz sm'* u tekstu C – istina, s titlom – što bi onda moglo značiti da se poluglas još uvijek čuva; ipak, i u tekstovima B i C imamo znakove gubljenja poluglasa – *kneže, knigu*, zatim u tekstu B i jedno *kto, roždstva*, a u tekstu C i *otselě* umjesto *od'selě*, s izvršenim jednačenjem po zvučnosti, te *roš'stva*, u kojoj se, istina, piše poluglas, ali je također izvršeno jednačenje po zvučnosti (nakon što se izgubilo *d*), što je već dovoljno da posvjedoči gubljenje²². Osim toga, u oba teksta (B i C) imamo razvoj još jednog sekundarnog poluglasa – u riječi *primys'la*, odn. *primis'liě*²³, a pojavu sekundarnih poluglasa izazvalo je upravo gubljenje poluglasa u slaboj poziciji, tako da s velikom sigurnošću možemo pretpostaviti da je govoreni oblik ove imenice bez poluglasa, dok prema obliku *sr'cem'* u tekstovima B i C²⁴, uz opaske historičara koji su ustanovili da su povelje pisane u približno isto vrijeme²⁵, te (nepotrebne) title i u tekstu A (koju Vrana tumači pisarevom nepažnjom – hti-

¹⁷ Belić 1972, 28-29.

¹⁸ Peco 1989, 70-72.

¹⁹ Nikolić 1971, 91.

²⁰ isto

²¹ up. i Nikolić 1971, 87.

²² Jednačenje po zvučnosti dešava se tek kad dva konsonanta dodu u neposredan dodir, što znači da između njih definitivno nema poluglasa.

²³ up. Nikolić 1971, 93.

²⁴ Istina, opet s titlom, ali u ovim tekstovima titla je korištena uz svako vokalno *r*, i kada u riječi nije ništa izostavljano: *tr'gujuke, dr'žati* (v. Sl. 2 i 3).

²⁵ v. npr. Vrana 1955, 54.

jući napisati govoreni oblik, on je stavio titlu, ali pošto je na pola riječi morao preći u sljedeći redak, zaboravio je, i napisao "pravilni" oblik²⁶), možemo biti sigurni da je sekvenca *tc* uprošćena u *c*, te da gen. jd. ove imenice glasi upravo ovako.

СІНА (*s(i)na*) – gen. jd. im. *sin, sina* m. – *sina*

U sva tri teksta iznad riječi **syna* stoji titla i izostavljen je upravo vokal između *s* i *n* pa je ovdje potrebno opredijeliti se za etimološko *y* ili njegovog nasljednika *i*. Tekst A nudi mogućnost za promjenu *y > i* samo iza *k* i *t* – *bos'n'ski, kire, tisuka, d'vadeseti*, pa bi ovdje, prema tome, trebalo očekivati ipak *y*. Međutim, tekst B (pored riječi kao u tekstu A) ima *y* na mjestu na kojem etimološki ne pripada – u instr. mn. l. zamj. za 2. l. – *s'vamy*²⁷, dok je u tekstu C *y* prešlo u *i* na još tri mjesta – u riječima *pravi(m')* i *deveti*, što svodi pojavu *y* na samo 2 mjesta – u riječima *byti* i *primys'lič*, što je sve dovoljno da se pretpostavi da se *y* u ovom periodu potpuno zamijenio s *i* i da je njegovo pisanje samo tradicija²⁸, te da riječ *sin* izgleda upravo ovako.

СВѢТАГО (*s(ve)tago*) – gen. jd. m. r. odr. vida pridj. *svet, sveta, sveto* – svetog(a)

Premda je poznato da je nastavak *-ago* u ovo vrijeme u govoru već prešao u *-oga*²⁹, ipak je iznenadujuće što se kao takav javlja u tekstu C kad se zna da je riječ o uvodnoj formuli koja se najsporije prilagođava govornom jeziku (premda Povelja ima i druge odlike govornog jezika u samoj formuli – *ja* umjesto *az'*, *u ime* umjesto *v' ime*, za razliku od

²⁶ Vrana 1955, 45.

²⁷ v. Hamm 1974, 133.

²⁸ Interesantno je na ovom mjestu uporediti i (gramatički isti – ak. jd. rednog broja m. r.) oblik *devety* koji slijedi odmah iza ovog oblika u tekstu A, što je još jedan dokaz o kolebljivosti vokala *y*. Osim toga, poznato je da se *y* gubio prvo iza velara (Peco 1989, 64), što je i logično. Naime, praslavenski vokalizam bio je izuzetno složen, kao i sistem deklinacija i konjugacija, što dokazuje i njihovo uprošćavanje u svim slavenskim jezicima, i što navodi na vezu između ove dvije grupe – s obzirom na to da je bilo potrebno razlikovati određene oblike od (mnogobrojnih) drugih, bilo je potrebno i postojanje više glasova. Međutim, kad je krenulo morfološko, krenulo je i fonološko uprošćavanje – manji broj oblika zahtijevao je manji broj glasova za razlikovanje. Mislim da presudnu ulogu nisu mogli odigrati vokali u korijenu riječi jer iz podataka koje imamo gotovo da i nije bilo riječi kod kojih su npr. *y* i *i* igrali distinktivnu funkciju, tj. da bi supstitucija jednog vokala drugim izmijenila značenje. Međutim, s oblicima je bilo drugačije – u paradigmim imenica muškog roda, *-i* je označavalo nom. ili vok. mn., a *-y* akuz. ili instr. mn., tako da je njihova funkcija bila distinktivna i opravdavala njihovo postojanje. Međutim, kod imenica m. r. koje su se završavale na velar, postojao je, za razliku od ostalih imenica, još jedan pokazatelj padeža, a to je palatalizacija – u nom. i vok. mn. imamo oblik *bozi, vlcı, dusi*, a u akuz. i instr. mn. *bogy, vlvky, duhy* (palatalizacija se nije vršila ispred *y*), pa se time umanjuje značaj opozicije *y : i* za distinkciju jer se distinkcija palatal : velar puno bolje opaža u govoru nego distinkcija *y : i*, uzevši u obzir još i da su oba visoki, čime (ne)palatalizacija postaje dovoljan pokazatelj padeža. Naravno, samim prestankom djelovanja palatalizacija distinktivna funkcija *y* nestaje i u ostalim slučajevima kada se nade iza velara, jer nema više nikakvog razloga da se ono ne zamijeni s *i*, pošto *i* više ne palatalizira velar i ne unosi nikakve promjene koje bi utjecale na nerazumljivost.

²⁹ Belić 1972, 148.

kasnijih povelja koje, iako inovativne u samom tekstu, u uvodnim formulama čuvaju *v'* ili *va*, *ot'ca* i *svetago*³⁰)

дѣха (*d(u)ha*) – gen. jd. im. *duh'*, *duha* m. – duha

ѣ (*ě* [ja]) – nom. jd. l. zam. za 1. l. *ja*, *mene* – ja

Iako se tekstu A za gen. jd. javlja oblik *mne* (premda je na tom mjestu oštećen rukopis, pa se ni ne može sa sigurnošću utvrditi tačan oblik), s obzirom na uobičajeni oblik koji se čuva od praslavenskog do danas, te na oblik iz teksta B³¹, ja i ovdje pretpostavljam *mene*³².

банъ (*banъ*) – nom. jd. im. *ban*, *bana* m. – ban

босънъски (*bosъnъski*) – nom. jd. m. r. odr. vida pridj. *bos'n'sk(i)*, *bos'n'ska*, *bos'n'sko* – bosanski

U tekstu C ovdje imamo zamjenu poluglasa s *e*, što je utjecaj staroslavenskog jezika. Što se tiče određenosti ovog pridjeva, nemamo pouzdanih podataka da utvrdimo da li je on tad mogao biti i u određenom i u neodređenom vidu, pa sam s toga za nom. jd. pretpostavila oba oblika.

Кулинъ (*Kulinъ*) – nom. jd. im. *Kulin*, *Kulina* m. – Kulin

присезакъ (*prisezaju*) – 1. l. jd. prez. gl. *prisezati*, *prisezaju*, *prisezaješ* – obećavam

U ovo vrijeme, 1. l. jd. prezenta još čuva stari nastavak (*o > u*), dok se u 2. l. jd. krajnje *i* izgubilo³³.

тебѣ (*tebē*) – dat. jd. l. zam. za 2. l. *ti*, *tebe* – tebi

S obzirom na to da je u tekstu A došlo do zamjene *y > i* na dva mjesta poslije *t*, a u tekstu B i na drugim mjestima (v. komentar uz *sina*), kao i na to da je l. zam. za 2. lice veoma frekventna riječ, ovdje sam također pretpostavila oblik s *i* umjesto s *y*.

кнеже (*kneže*) – vok. jd. im. *knez*, *kneza* m. – kneže

U ovoj riječi je u sva tri teksta izgubljen poluglas između *k* i *n*³⁴ pa ga ja ne stavljam ni u navod riječi.

крѡвашъ (*Krvašu*) – vok. jd. im. *Krvaš*, *Krvaša* m. – Krvašu

S obzirom na to da je poluglas iza *r* samo način obilježavanja izgovora vokalnog *r*, to ga ja ne stavljam u navod riječi.

всѣмъ (*vsēmъ*) – dat. mn. m. r. zam. *v's*, *v'sa*, *v'se* – svim

грађамъ (*gradamъ*) – dat. mn. im. *gradanin*, *gradanina*³⁵ m. – građanima

Дубровѡчамъ (*Dubrovčamъ*) – dat. mn. im. *Dubrovčanin*, *Dubrovčanina* m. – Dubrovčanima

³⁰ up. npr. povelju Stjepana Kotromanića iz 1933. (Miklošič 1858, 89) ili Vladislava Hercegovića iz 1451. (Miklošič 1858, 361).

³¹ U tekstu C ovdje stoji *u moei zemli* (v. komentar uz *u mne*).

³² više o ovom obliku gen. jd. u komentaru nakon *mne*.

³³ poluglas se piše po tradiciji, ali se, sudeći po izostavljanju u nekim riječima i u samoj Povelji (v. komentar uz *oca*), vjerovatno ne izgovara (Belić 1973, 57), pa ga zato ne stavljam ni ovdje ni drugdje u navodima riječi na kraju, kao ni u slaboj poziciji (o jakoj i slaboj poziciji poluglasa v. npr. u: Vuković 1974, 30-32).

³⁴ up. Nikolić 1971, 91.

³⁵ O ovom obliku, kao i o sljedećem, v. Bošković 1985, 44.

ПРАВЫ (*pravyy*) – nom. jd. m. r. odr. vida pridj. *prav, prava, pravo* – pravi³⁶

ПРИЯТЕЛЬ (*priyatelʹ* [prijatelj]) – nom. jd. im. *prijatelj, prijatelya* m. – prijatelj

БИТИ (*byti*) – inf. gl. *biti, budu, budeš* – biti

Iako u tekstu u infinitivu stoji *y*, ja kao pravi oblik pretpostavljam onaj *s i* jer je na osnovu gubljenja *y* u tekstu A i C, a još i više u tekstu B, evidentno da je *y* u ovom periodu već prešlo u *i*.³⁷

ВАМЬ (*vamy*) – dat. mn. l. zam. za 2. l. *ti, tebe* – vam

ОДЪ СЕЛѢ (*odʹ selě*) – pril. *od selě* – odsada³⁸

ДО ВѢКА (*do věka*) – pril. *do věka* – zauvijek

U tekstu C na ovom mjestu imamo oblik *do věkʹ* što bi onda moglo insinuirati vokalizaciju poluglasa u tekstu A, ali vjerovatnije će biti zamjena padeža (odnosno broja) – do koje dolazi i u *vʹsemi dubrovčami*, u odnosu na *vʹsi dubrovčane* u tekstu A – jer se prve vokalizacije javljaju tek u XIV st.³⁹ Dakle, najvjerovatnije je naprosto riječ o tome da su u pitanju dva priloga – jedan, u tekstu A i C, nastao od gen. jd., i drugi, u tekstu B, nastao od gen. mn.⁴⁰

ПРАВЬ (*pravʹ*) – akuz. jd. m. r. neod. vida pridj. *prav, prava, pravo* – pravi

ГОИ (*goi*) – akuz. jd. im. *goj, goja* m. – mir

ДРЪЖАТИ (*drʹzhati*) – inf. gl. *držati, držu, držiš* – držati

СЪ ВАМИ (*sʹ vami*) – instr. mn. l. zam. za 2. l. *ti, tebe* – s vama⁴¹

ПРАВШ (*pravu*) – akuz. jd. ž. r. (ne)odr. vida pridj. *prav, prava, pravo* – pravu

S obzirom na to da su se mnoge asimilacije vezane za određeni vid pridjeva desile već u dohistorijskom periodu⁴², to se ovdje ne može sa sigurnošću, čak ni uz kontekst, utvrditi da li je riječ o određenom ili neodređenom vidu (premda (ne)određenost vida utiče na značenjsku nijansu u ovakvim primjerima).

ВѢРУ (*věru*) – akuz. jd. im. *věra, věre* f. – vjeru

S obzirom na to da se na osnovu drugih dokumenata⁴³, kao i primjera gen. jd. im. ž. r. na *-e* u samoj povelji (*sile, glave*) zaključuje da su se *-a-* i *-ja-* deklinacija imenica ženskog roda svele na samo jednu, s preovladavanjem nastavaka *-ja-* deklinacije kod nas, to ja i ovdje pretpostavljam taj oblik za gen. jd.

ДО КОЛА (*do kola*) – pril. *dokola* – dokle⁴⁴

СЪМЬ (*sʹmy*) – 1. l. jd. prez. pom. gl. *jesʹm, jesi* – sam

³⁶ U tekstu C umjesto *y* stoji *i* (ostalo v. u komentaru uz *sina*).

³⁷ v. komentar uz *sina*.

³⁸ U tekstu C ovdje stoji *otselě*, što svjedoči o gubljenju poluglasa u slaboj poziciji (v. komentar uz *oca*).

³⁹ Vuković 1974, 29.

⁴⁰ O razvoju priloga v. Belić 1972, 248-258.

⁴¹ U tekstu B ovdje imamo (neetimološki) oblik *s y* – *s vamy* (v. komentar uz *sina*).

⁴² Belić 1972, 151.

⁴³ Belić 1972, 38.

⁴⁴ U tekstu B imamo varijantu *s ě* na kraju, ali izgovorna vrijednost je ista.

U tekstu C na ovom mjestu nema sekundarnog poluglasa – *sm'*, ali postoji titla, što znači da je sekundarni poluglas već razvijen.

живъ (*živъ*) – nom. jd. m. r. neodr. vida pridj. živ, živa, živo – živ

вси (*vsi*) – nom. mn. m. r. zam. v's, v'sě, v'se – svi

Дубровчане (*Dubrovčane*) – nom. mn. im. *Dubrovčanin, Dubrovčanina* m. – Dubrovčani

U tekstu C na ovom mjestu stoji *se v'sěmi dubrovčami*, što je oblik instrumentalnala množine (s prijedlogom *se – s(a)* u kojem je poluglas, opet pod utjecajem staroslavenskog, zamijenjen s *e*).¹⁵

кире (*kire*) – nom. mn. m. r. zam. *ki, ka, ke*¹⁶ – koji

ходѣ (*hode*) – 3. l. mn. prez. glagola *hoditi, hoditi, hodiš* – hodaju

по владанию (*po vladaniju*) – lok. jd. im. *vladanije, vladanija* sr. – po zemlji (kojom on vlada)

моѣмъ (*moemu*) – lok. jd. sr. r. zam. *moj, moja, moje* – moj

U tekstu C ovdje imamo kontrahirani oblik *momu*, svakako bliži govornom jeziku.

трѣгѣ (*trǣgjuke*) – part. prez. akt. mn. gl. *trgovati, trguju, trguješ* – trgujući

Ovdje postoji dilema da li ovaj oblik nazvati participom ili gl. prilogom sadašnjim, budući da je ovo vrijeme kada particip prezenta aktivnog prelazi ili u pridjeve ili u priloge¹⁷. Oni participi koji su prešli u priloge već su izgubili deklinaciju i imaju, očito, u ovom vremenu i na ovom prostoru samo nastavak *-e*, stari nastavak za nom. mn. m. r., pa bismo ih mirne duše mogli proglasiti prilozima. Ipak, kako pokazuje oblik *moge* nešto niže, još uvijek se čuva kategorija broja, premda ne u izboru nastavka, nego u izboru osnove – množina *se*, kao u ovom primjeru, tvori uz formant *-uć/ěć-*, koji je i prije pripadao množini, dok se jednina tvori dodajući nastavak direktno na osnovu. Zato sam se ja ipak opredijelila za particip, budući da ovaj oblik još uvijek čuva i vezu s imenicom (*trgujke*, s množinskim formantom, i odnosi se na Dubrovčane, dakle na imenicu u množini, dok se *moge*, bez množinskog formanta, odnosi na bana Kulina, dakle na imenicu u jednini). Za kategoriju roda u samoj Povelji nemamo potvrdu, pošto su obje imenice na koje se odnosi particip muškog roda, ali na osnovu ostalih spomenika utvrđeno je da od prvih pisanih spomenika participi ni na koji način nemaju kategoriju roda¹⁸, pa ga zato ja ovdje ni ne navodim.

¹⁵ Istina, moglo bi se govoriti i o srednjem rodu pokazne zamjenice *s'* koja u nom. i ak. jd. ima ovaj oblik, ali onda to semantički nema smisla (premda je i semantika ovog instrumentalnala vrlo upitna – v. niže). Osim toga, u samoj Povelji imamo potvrdu da ak. jd. sr. r. ima oblik *sije*, pa to dodatno isključuje mogućnost da je riječ o zamjenici.

¹⁶ v. Belić 1972, 128.

¹⁷ Belić 1973, 70.

¹⁸ Belić 1973, 69.

ꙗꙗꙗ (godē) – vezn.⁴⁹ bilo da

си (si) – dat. (jd.) l. zam. za sva lica. *sebe* – (sebi, si)

Premda bi se ova riječ mogla tretirati i kao nom. jd. pok. zamj. *si, sija, sije*, ovdje bi igrala ulogu odnosne zamjenice, a pošto ona nikad nije bila odnosna (u stsl. se kao odnosna javljala *iže*, odn. *ky*, dok u starobosanskom imamo *ki* – v. niže), premda se čak i slaže s upitno-odnosnom zamj. *kto* koja joj slijedi, te u odnosu na primjere koje daje Vrana u svom tekstu (*da si prodaju, svoiov' si dobro h'tenie, pridoh' si, da si hodite, ljubov'nomu si pris'nomu knezu, da si hode, ako si hote iti, da si idu, da si stane, što mi su si ih vlastele obetovali, i svojim' si bratom*⁵⁰), kao i s obzirom na to da je pokazna zamjenica *si* u starobosanskom predstavljala staroslavenizam⁵¹ i danas u dijalektima (osim hrvatskih) predstavlja arhaizam⁵², bit će vjerovatnije da je ovdje ipak riječ o ličnoj zamjenici za sva lica.

U pisanju ove riječi tekstovi A, B i C se razlikuju – dok tekst A daje oblik *kto*, tekst C ima oblik *k'to*, dok tekst B ima jednom *k'to*, a drugi put *kto*. U trećem pojavljivanju tekst A i dalje ima *kto*, dok tekstovi B i C imaju i poluglas⁵³.

кѣꙗ (kto) – nom. jd. zamj. *kto, koga* – ko

Iako na samom početku imamo oblik *svetago*, ipak oblici *v'sega, z'loga* ukazuju na to da je u ovo vrijeme nastavak za gen. jd. *-oga/ega*, pa i ja pretpostavljam takav genitiv. (Uvodna formula sa *svetago* je već okamenjeni izraz).

ꙗꙗꙗ (hoke) – 3. l. jd. prez. gl. *htěti, hoću, hoćeš* – hoće

крѣꙗꙗти (krěvati) – inf. gl. *krěvati, krěvu, krěvaš* – kretati se, boraviti

ꙗꙗꙗ (mine) – 3. l. jd. prez. gl. *minuti, minu, mineš* – proći

⁴⁹ Interesantno je primijetiti da "prevodioci" Povelje ovu riječ konstantno tretiraju kao prilog u značenju "gdje" i to od samih početaka – već u mladem prijepisu ona je zamijenjena s *g'dě* – što govori o tome kako je ona već i u to vrijeme bila neobična. Na ovom mjestu moram se osvrnuti na tumačenja Josipa Vrane o ovoj riječi. On navodi izraz iz "isprave Dubrovačke općine bugarskom caru Mihajlu Asenu iz g. 1253. u izrazu *što im je godě (...)* koji odgovara latinskom izrazu *quod eis placet*. U toj istoj ispravi dolazi prilog *godě* i u izrazu *vrěhь koga gode člověka (...)* gdje imade isto značenje kao i u današnjem jeziku. Pored toga mogao je prilog *godě* imati isto značenje kao i *volja*, odn. *ili*, lat. *vel*, što se vidi u ispravi Stjepana Tvrtka Dubrovčanima iz g. 1378., gdje ovaj prilog dolazi u rečenici: *Volja kraljevstvo mi ne svrši i ne opravi višerećenoga i ne plati tržebь, godě ne obšvarovati vladta)nija, ili nagje nihь nekoě čteta za onь dohodьkbь(...)* (Vrana 1955, 52). Iako se radi o istom sklopu grafema, ovdje su u pitanju zapravo tri različite riječi: u prvom primjeru očito je riječ o glagolu *goditi* u obliku aktivnog participa prezenta (v. Hamm 1970, 178) – što se vidi i iz latinskog prijevoda – dok je u drugom slučaju (koji ni nema ě na kraju!) zaista riječ o prilogu koji je ostao takav i do danas (ali opet nema veze s današnjim prilogom *gdje* kojim ga uglavnom svi prevode!), a tek treći primjer zaista korespondira s Kulinovom poveljom, samo što tu nije riječ o prilogu, nego o vezniku.

⁵⁰ v. Vrana 1955, 53.

⁵¹ Belić 1972, 126.

⁵² Belić 1972, 101.

⁵³ Za dalje v. komentar uz *oca*.

ПРАВОВЬ (*pravovъ*) – instr. jd. ž. r. neodr. vida pridj. *prav, prava, pravo* – pravom

ВѢРОВЬ (*věrovъ*) – instr. jd. im. *věra, věre* f. – vjerom

ПРАВЫМЬ (*pravymъ*) – instr. jd. sr. r. neodr. vida pridj. *prav, prava, pravo* – pravim⁵⁴

СРЪДЬЦЕМЬ (*srъdъcembъ*) – instr. jd. im. *srce, srca* n. – srcem⁵⁵

ДРЪЖАТИ (*drъžati*) – inf. gl. *držati, držu, držiš* – držati

Є (*e*) – akuz. mn. l. zam. za 3. l. *on, ona, ono*⁵⁶ – ih

БЕЗЪ ЗЛЕДИ (*bezъ zledi*) – gen. jd. im. *zled, zledi* f. – bez (od)štete⁵⁷

ВЪСАКОЄ (*vъsakoe*) – gen. jd. ž. r. pridj. zamj. *usak, vsaka, vsako* – svake

РАЗВѢ (*razvě*) – pril. *razvě* – osim⁵⁸

ШО (*što*) – vezn. *što*⁵⁹

МИ (*mi*) – dat. jd. l. zam. za 1. l. *ja, mene* – mi⁶⁰

КТО (*kto*) – nom. jed. zam. *kto, koga* – ko

ДА (*da*) – 3. l. jd. prez. gl. *dati, dam, daš* – da

СВОЕВЬ (*svoevъ*) – instr. jd. ž. r. prid. zam. *svoj, svoja, svoje* – svojom⁶¹

ВОЛОВЬ (*volovъ*) – instr. jd. im. *vola, vole* f. – voljom

ПОКЛОНЬ (*poklonъ*) – akuz. jd. im. *poklon, poklona* m. – poklon

ДА НЕ БУДЕ (*da ne bude*) – 3. l. jd. prez. gl. *byti, budu, budeš* – da ne bude

ИМЬ (*imъ*) – dat. mn. l. zam. za 3. l. *on, ona, ono* – im

ЇВЪ ЧЪСТЪНИКОВЬ (*odъ čъstъnikovъ*) – gen. mn. im. *č'st'nik', č'st'nika* m. – od časnika

Neuobičajen je ovdje oblik duge množine, iz dva razloga: kao prvo, ovaj formant su dobijale u početku samo jednosložne riječi (i danas je veoma mali broj dvosložnih riječi koje imaju ovaj formant na dvosložnu osnovu – primjeri kao *tigar* – *tigrovi* u množini, nakon ispadanja nepostojanog *a* opet imaju jednosložnu osnovu), i drugo, proces dodavanja formanata u drugim pisanim spomenicima zabilježen je tek u XIV st.⁶², a i danas se još u nekim našim dijalektima čuvaju kratke množine. Svakako treba pretpostaviti da je, zbog evidentnog gubljenja poluglasa, i ova imenica barem dvosložna, ali još uvijek ovaj oblik iznenađuje ovako rano. Međutim, pošto se ispred nje nalaze čak dva signala (pri-

⁵⁴ U tekstu C ovdje imamo *pravim'* (za dalje v. komentar uz *sina*)

⁵⁵ U tekstovima B i C ovdje imamo *srčem*, istina, uz titlu, ali koja se pojavljuje iznad (gotovo) svakog vokalnog *r* (za dalje v. komentar uz *oca*).

⁵⁶ v. Belić 1972, 109.

⁵⁷ U tekstovima B i C ova riječ se pojavljuje s poluglasom, a u tekstu C još i prijedlog ima *e* umjesto poluglasa (*beze*), što je opet utjecaj stsl. (za dalje o *z'ledi* v. komentar uz *oca*).

⁵⁸ I ova se riječ javlja u tekstovima B i C s poluglasom (za dalje v. komentar uz *oca*).

⁵⁹ U tekstu C imamo arhaičniji oblik *č'to*.

⁶⁰ Za oblik *mene* v. komentar poslije *ě* i *mne*.

⁶¹ U tekstovima B i C imamo mladi oblik *svojov'*, nastao pod utjecajem tvrdih osnova (Belić 1072, 122).

⁶² Belić 1972, 12.

jedlog *od'* i prisv. zamj. *moiĥ*), sa sigurnošću možemo tvrditi da je i ovdje riječ o gen. mn.⁶³

моиѣ (*moiĥ*) – gen. mn. m. r. pris. zam. *moj, moja, moje* – mojih

силе (*sile*) – gen. jd. im. *sila, sile* f. – sile, nasilja

ѡ мене (*u mne*) – gen. jd. l. zam. za 1. l. *ja, mene* – u mene

Ovdje izgleda neuobičajen oblik *mne* jer je i u praslavenskom, kao i danas, oblik gen. jd. bio *mene*, što je utjecalo kasnije i na ostale padeže koji su imali osnovu *m'n-*. Moglo bi se možda govoriti o prodiranju upravo osnove *m'n-* i u gen. jd., da nije uobičajenog oblika u tekstu B, što svjedoči ili o pogrešnom čitanju (dokument je na tom mjestu prilično oštećen v. Sl. 2) ili jednostavno o *lapsus calami*.⁶⁴

будѡ (*budu*) – 3. l. mn. prez. gl. *byti, budu, budeš* – budu

дати (*dati*) – inf. gl. *dati, dam, daš* – dati

имѡ (*imĥ*) – dat. mn. l. zam. za 3. l. *on, ona, ono* – im

сѡвѣтъ (*s'vĕtĥ*) – akuz. jd. im. *s'vĕt, s'vĕta* m. – savjet

помокѡ (*pomokĥ*) – akuz. jd. im. *pomok, pomoki* f. – pomoć

какоре (*kakore*) – pril. *kako(re)* – kao⁶⁵

себѣ (*sebĕ*) – dat. jd. zamj. za sva l. *sebe* – sebi

коликоре (*kolikore*) – pril. *koliko(re)* – koliko

моге (*moge*) – part. prez. akt. jd. gl. *moći, mogu, možeš* – moguće⁶⁶

безъ примысла (*bezĥ primysla*) – gen. jd. im. *primysl, primysla* m. – bez primisli

Iako je u stsl. im. *mysl'* pripadala i-deklinaciji ž. r., kao i danas, očito je gubljenje i-deklinacije muškog roda, koja je u gen. jd. dobijala nastavak većine im. m. r., dakle *-o*-osnove – *-a* – “povuklo” za sobom i neke im. ž. r. *-i*-osn. koje su, evo, na neko vrijeme postale imenice muškog roda. Ovaj je primjer neuobičajen jer su ove imenice uglavnom ostale u svojoj deklinaciji (čak privukle sebi neke im. ž. r. *-a*-osn.), ili su prešle u brojniju *-a*-deklinaciju, a ako su i prelazile u muški rod, tamo su i ostajale (*pečat*). O kolebljivosti roda ove imenice svjedoči i varijanta u tekstu C – *primysliĕ* [primisljia], gdje dolazi u srednjem rodu.

вѡсѣга (*vĕsega*) – gen. jd. m. r. zamj. *v's, v'sa, v'se* – sve (bilo kakve)

зѡлога (*zĕloga*) – gen. jd. m. r. odr. vida pridj. *z'l, zla, zlo* – zle

тако (*tako*) – pril. *tako* – tako

ми (*mi*) – dat. jd. l. zam. za 1. l. *ja, mne* – mi

боже (*bože*) – vok. jd. im. *bog, boga* m. – Bože

Ovaj oblik je očiti prodor govornog jezika u pisani, pošto je vokativ umjesto nominativa karakteristika upravo govornog jezika (i danas imamo ostatke tog vokativa u nekim okamenjenim oblicima usmene književnosti). U druga dva teksta imamo tada “književni” nominativ *bog'* (s titlama).

⁶³ U tekstovima B i C, opet kao staroslavenizam, imamo zamjenu poluglasa *s e*: *čest'nikov*.

⁶⁴ U tekstu C ovdje stoji *u moei zemli* – oblik lok. jd. pridj. zamj. *moj, moja, moje* te imenice *zemla, zemle* f.

⁶⁵ *-re* je partikula, kao i u *kolikore*

⁶⁶ v. Belić 1073, 69.

ПОМАГАИ (*pomagai*) – 2. l. jd. imperat. gl. *pomagati, pomažu, pomažeš* – pomagaj

СИЕ (*sie*) – vok. jd. sr. r. pok. zamj. *si, sia, sie* – ovo

СВТО (*sveto*) – vok. jd. sr. r. odr. vida prid. *svet, sveta, sveto* – sveto

ЕВАНГЕЛИЕ (*evanġelie*) – vok. jd. im. *evangelie, evangelia* n. – evanđelje

РАДОЕ (*radoe*) – nom. jd. im. *radoje, radoja* m. – Radoje

ДИЉКЪ (*diġkь* [dijak]) – nom. jd. im. *dijak, dijaka* m. – pisar

БАЊЪ (*banь*) – nom. jd. m. r. neodr. vida pridj. *ban, bana, bano* – banov

Ovdje postoji mogućnost da je riječ o gen. mn. imenice *ban*, što bi značilo ili da je postojalo zanimanje pisara banova, tj. da je više banova koristilo jednog pisara, ili da je to bio službeni naziv za dvorskog pisara, gdje bi se množinom, eventualno, davalo na značaju te pozicije (kao kad se danas kaže za neku važnu ličnost da je bio "savjetnik kraljeva", premda je to bio samo jednom kralju) ili je riječ o nekoj konstrukciji s množinskim oblikom koji se i inače koristio za vladare (up. *mi gospodin' stefan' po milosti božioi ban' bosni i usori i soli... milost' naša daiemo...*⁶⁷). Ipak, pretpostavljam ovdje da je *ban'* oblik pridjeva napravljen možda prema nepromjenljivim pridjevima u staroslavenskom jeziku (npr. *svobod'* – slobodan, od imenice *svoboda*), budući da se radi o završnoj formuli koja je ionako arhaična i pod utjecajem stsl., kao i na osnovu oblika *banov'* koji se pojavljuje niže i koji bi, budući da stoji uz imenicu ž. r. u instr. jd., morao imati oblik također instr. jd. ž. r. Teoretski postoji mogućnost da je imenica *povela*, kao i *primysl'*, neko vrijeme bila u muškom rodu, i čak u Povelji imamo potvrdu da za dugu množinu višesložnih imenica (*č'st'nikov'*), ali s obzirom na to da se ova imenica javlja u obliku ženskog roda – i prema nastavku i prema kongruenciji – u Povelji Stjepana Kotromanića od 15. 02. 1333. godine⁶⁸ (*a tomui su 4 povelje (...) dvie latinsci a dvi sr'pscie a sve su pečakene zlatiemi pečati*), ne preostaje ništa drugo nego zaključiti da je oblik *banov'* instr. jd. ž. r. pridj. *ban, bana, bano*⁶⁹, te da je onda i oblik *ban'* pridjev, a ne imenica.

ПИСАХЪ (*pisahь*) – 1. l. jd. aor. gl. *pisati, pišu, pišeš* – pisah

СИЮ (*siju*) – akuz. jd. ž. r. pokaz. zamj. *si, sia, sie* – ovu

КНИГЪ (*knigu*) – akuz. jd. im. *kniga, knige* f. – knjigu

ПОВЕЛОВЪ (*povelovь*) – inst. jd. im. *povela, povele* f. – poveljom, naredbom⁷⁰

БАЊОВЪ (*banovь*) – inst. jd. ž. r. pridj. *ban, bana, bano* – banovom⁷¹

ѠЪ РОЖЬСТВА (*odь rožьstva*) – gen. jd. im. *rošstvo, rošstva* n. – od rođenja

Ova riječ, inače staroslavenizam, javlja se u tekstu B u obliku *roždstva*, a u tekstu C *roš'stva* što dokazuje da su poluglas, a za njim i etimološko

⁶⁷ Povelja Stjepana Kotromanića od 15. 02. 1333. (Miklošić 1858, 105-109)

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Mogućnost da je riječ o pridjevu na *-ov* od imenice m. r. **povelь* semantički nema smisla

⁷⁰ Više o ovom obliku u komentaru za *banь*.

⁷¹ Isto.

d ovdje već izgubljeni, pa ja zato pretpostavljam kao govoreni oblik iz teksta C.

ХИСТА (*hristova*) – gen. jd. sr. r. neodr. vida pridj. *hristov, hristova, hristovo* – Hristova

U tekstu C imamo oblik *h'ristova* koji svjedoči, opet, o utjecaju staroslavenskog jezika u završnoj formuli, jer je zamjena poluglasa *s i* tipično staroslavenska odlika.

ТИСЪКА (*tisuka*) – nom. jd. gl. br. *tisuća, tisuće* f. – tisuću

U tekstu C na ovom mjestu stoji *tisušta*, s posebnim grafemom za *št*, ali na osnovu toga što se u samom tekstu za veznik *što* koristi arhaičniji oblik *č'to* možemo zaključiti da se grafem za *št* ne mora nužno i izgovarati tako, nego možda služi upravo kao rezervni grafem za glas *ć* (koji je i inače bio problematičan, odnosno bilježio se na razne načine – ovdje, konkretno, uglavnom grafemom “k”).

СЪТО (*s'to*) – gl. br. *sto, sta* n. – sto

U prasl. broj *s'to* je bio promjenljiv. U spomenicima nemamo dovoljno podataka o tome kada je izgubio promjenljivost, jer imamo oblike koji su uglavnom u nominativu ili genitivu množine: 1323. *trista*⁷², 1358-1376 *pet sat*⁷³, 1392. *tristo*⁷⁴. *Trista* je očekivani oblik u kome je *sto* u množini, i na osnovu toga mogli bismo zaključiti da je i tada još promjenljiv. *Tristo* je utjecaj (nominativa jednine) broja *sto*, što bi moglo značiti da je tad *sto* ipak nepromjenljiv, dok u *pet sat* opet ima deklinaciju. Teško da se u ovako kratkom vremenu mogla izgubiti deklinacija broja – ili je već prije bila izgubljena pa su ovo samo okamenjeni oblici (*trista* se i danas javlja u dijalektima), ili je proces još i tad bio u toku. Budući da je Povelja Kulina bana najstarija, pouzdanije se možda ipak predijeliti za promjenljivost.

ОСМЪДЕСЕТЪ (*osm'desetъ*) – gl. br. *os'mdeset* – osamdeset

U tekstovima B i C na ovom mjestu imamo razvijen sekundarni poluglas – u tekstu C, istina, s titlom (*osm'deset*), a u tekstu B u punom obliku (*os'm'deset*).

ДЕВЕТЪ (*devetъ*) – gl. br. *devet* – devet

ЛѢТЬ (*lěť*) – gen. mn. im. *lěto, lěta* n. – ljeta

МѢСЕЦА (*měseca*) – gen. jd. im. *měsec, mēseca* m. – mjeseca

АВГУСТА (*avgusta*) – gen. jd. im. *avgust, avgusta* m. – augusta

Š ДНЬ (*u d'ň*) – akuz. jd. im. *d'ň, d'ne* m. – u dan, na dan

ДВЪДЕСЕТИ (*dvadeseti*) – akuz. jd. m. r. red. br. *dvadeseti, dvadeseta, dvadeseto* – dvadeseti

ДЕВЕТЫ (*devety*) – akuz. jd. m. r. red. br. *deveti, deveta, deveto* – deveti

Pretpostavljam ovdje oblik nom. jd. na *-i*, premda u povelji stoji *-y*, s obzirom na to da sama povelja nudi pretpostavke o prelasku *y > i* iza *t*,

⁷² Dizdar 1971, 78.

⁷³ Dizdar 1971, 105.

⁷⁴ Dizdar 1971, 150.

broj prije ovog broja ima taj nastavak, a i u tekstovima B i C imamo *i* (v. komentar uz *sina*), pa se može zaključiti da je u rednim brojevima *y* već prešlo u *i* i pisanje *y* je ustaljeni manir.

СЧВЕНІЕ (*usěčenie*) – akuz. jd. im. *usěčenie, usěčenia* n. – odrubljenje

ГЛАВЕ (*glave*) – gen. jd. im. *glava, glave* f. – glave

ИВЪНА (*iovana*) – gen. jd. im. *iovan, iovana* m. – Jovana

КРЪСТИТЕЛА (*krstitela*) – gen. jd. im. *krstitel, krstitela* m. – Krstitelja

Nakon ove analize u kojoj je, osim morfologije, dijelom razmatrana i fonetika, možemo na osnovu zaključaka pokušati apstrahirati arhaičnost ova tri primjerka:

Kriterij	A (broj primjera)	B (broj primjera)	C (broj primjera)
gubljenje poluglasa	5	4	4
sekundarni poluglas	1	2	2
jednačenja kons.	0	0	2
gubljenja kons.	1	1	2
<i>y > i</i>	4	5	7
<i>-oga</i>	2	3	2
tvrda osnova u pridj.	0	2	1

Dakle, prema jeziku do koga možemo prodrijeti pisanim putem, najarhaičnijom se nadaje Povelja A, tj. Sankt-Petersburška Povelja, manje arhaična je Povelja B, tj. dubrovačka Povelja napisana na cijelom listu, dok je najmanje arhaična Povelja C, tj. dubrovačka Povelja pisana na oštećenom listu.

Sintaksička analiza

ПИСАХЪ СІЮ КНИГЪ ПОВЕЛОУ БАНОВЪ

Što se tiče sintaksičkih odlika, može se konstatirati da je Povelja pod jakim utjecajem latinskog teksta, ali ima i dosta rješenja koja su u duhu govornog jezika. To se može lijepo vidjeti ako usporedimo oblike i red riječi u latinskom i starobosanskom jeziku:

*In no(m)ine*_{abl.jd.im.} = *u ime*_{lok.jd.im.}

*pat(ri)s*_{gen.jd.im.} *et filii*_{gen.jd.im.} = *oca*_{gen.ju.im.} *i syna*_{gen.jd.im.}

*sp(irit)u*_{abl.im.} *s(an)c(t)i*_{abl.pridj.} = *duha*_{gen.im.} *svetoga*_{gen.prid.}

(Ablativom se u latinskom jeziku izražavalo (i) poticanje od nečega, kao kod nas genitivom.)

(a(me)n)

*Ego*_{nom.zamj.} *ban(us)*_{nom.im.} *culinus*_{nom.im.} = *ja*_{nom.zam.} *ban'*_{nom.im.} (...) *Kulin'*_{nom.im.}

*bosne*_{gen.im.} : *bos'n'ski*_{nom.pridj.}

Ovdje je prisvojni genitiv zamijenjen prisvojnim pridjevom, u duhu (staro)bosanskog jezika.

*Iuro*_{prez.} = *prisezaju*_{prez.}

*comiti*_{dat.im.} *Gervasio*_{dat.im.} *et o(mn)ib(us)*_{dat.pridj.} *raguseis*_{dat.im.} = *tebe*_{dat.zamj.} *k'neže*_{vok.}
im. *kr'vašu*_{vok.im.} *i v'sēm'*_{dat.pridj.zam.} *gradam'*_{dat.im.} *dubrov'čam'*_{dat.im.}

Latinski dio pisan je općenito, kao pravni akt (*Ja, ban Kulin obećavam Krvašu i svim Dubrovčanima...*) dok je dio na starobosanskom jeziku pisan kao direktno obraćanje (*Obećavam tebi, kneže Krvašu...*), pa stoga ovdje vokativ.

*rectu(m)*_{akuz.pridj.} *amicu(m)*_{akuz.im.} *fore*_{inf.fut.} *p(er)petuo*_{pril.} = *pravy*_{akuz.pridj.} *priatel'*_{akuz.}
im. *byti.*_{inf.} *vam'*_{dat.zamj.} *od' selē*_{pril.} *i do vēka*_{pril.}

Budući da je latinski poznao različite vrste infinitiva (infinitiv prezenta, futura, perfekta aktivnog i pasivnog) koje je koristio za označavanje vremenskog toka u konstrukciji akuzativ + infinitiv koja se u bosanskom jeziku prevodi izričnom klauzom, to se onda latinski infinitiv futura prevodi futurom u izričnoj klauzi.

*recta(m)*_{akuz.pridj.} *vob(is)cu(m)*_{abl.zamj.} *pace(m)*_{akuz.im.} *manutene(re)*_{inf.} *et amicitia(m)*_{akuz.im.}
*vera(m)*_{akuz.pridj.} = *prav'*_{akuz.pridj.} *goi*_{akuz.im.} *držati.*_{inf.} *s' vami.*_{instr.zamj.} *i pravu*_{akuz.}
pridj. *vēru*_{akuz.im.}

Ovdje je samo donekle izmijenjen red riječi – zamjenica u instr., u duhu (staro)bosanskog jezika, nalazi se iza glagola, a ne između pridjeva i imenice, kao u latinskom, i posljednji pridjev, koji je u latinskom tekstu iza imenice, u Povelji je, opet u duhu (staro)bosanskog jezika, ispred imenice.

(do kolē s'm' živ' – nema u latinskoj verziji)

*o(mne)s*_{akuz.pridj.} *raguseos*_{akuz.im.} *p(er) tota(m)*_{akuz.pridj.} *t(er)ra(m)*_{akuz.im.} *n(ost)*
*ra(m)*_{akuz.prisv.zamj.} *ambulantes*_{akuz.part.prez.} *moercantes*_{akuz.part.prez.} : *v'si*_{nom.pridj.zamj.}
*dubrov'čane*_{nom.im.} *kire*_{nom.odn.zamj.} *hode*_{prez.} *po moemu*_{lok.prisev.zam.} *vladaniju*_{lok.im.} *tr-*
*gujuke*_{part.prez.jd.}⁷⁵

⁷⁵ U tekstu C na mjestu *omnes raguseos* stoji se *v'semi dubrov'čami*.

*seu*_{vezn.} *habitantes*_{akuz part. prez.} *v(e)l*_{vezn.} *transeuntes*_{akuz part. prez.} : *godě*_{vezn.} *si*_{nom. pok. zamj.}
*kto*_{nom. zamj.} *hoke*_{prez./part. prez.} *krěvati*_{inf.} *godě*_{vezn.} *si*_{nom. pok. zamj.} *kto*_{nom. zamj.} *mine*_{prez./part. prez.}
*recta*_{abl. pridj.} *fide*_{abl. im.} *et co(n)scientia*_{abl. im.} *vera*_{abl. pridj.} *recipe(re)*_{inf.} = *pravov'*_{instr. pridj.}
*věrov'*_{instr. im.} *i pravym'*_{instr. pridj.} *sr'd'cem'*_{instr. im.} *držati*_{inf.} *e*_{akuz. zamj.}
*absq(ue) ulla*_{abl. pridj.} *datio(n)e*_{abl. im.} = *bez' v'sakoe*_{gen. pridj. zam.} *zledi*_{gen. im.}

Razlika u padežima uvjetovana je razlikom u rekciji prijedloga – *absque* (= bez) traži iza sebe ablativ, a *bez* traži genitiv.

*nisi q(ui)s*_{nom. zamj.} *sua(m)*_{akuz. pr. vs. zamj.} *p(er) volunt(a)te(m)*_{akuz. im.} *mi(hi)*_{dat. l. zamj.}
*donu(m)*_{akuz. im.} *dare*_{inf. prez.} *voluerit*_{fut. II} = *razvě što mi*_{dat. l. zamj.} *kto*_{nom. zamj.} *da*_{prez.}
*svoev'*_{instr. pr. vs. zamj.} *volov'*_{instr. im.} *poklon'*_{akuz. im.}

I ovdje je praktično prilagoden samo red riječi; latinska konstr. *per* + akuz. zamijenjena je (staro)bosanskim instrumentalom bez prijedloga koji je običniji za izražavanje ovog značenja od "po svojoj volji", kako bi glasio direktni prijevod s latinskog, a značenje futura II izraženo je prezentom perfektivnog glagola, kao i inače u bosanskom jeziku.

(*i da im' ne bude od' moih' č'st'nikov' sile*)

*Et apud nos*_{akuz. l. zamj.} *du(m)*_{vezn.} *fuerint*_{fut. II} = *i dokolě*_{vezn.} *u mne*_{gen. l. zamj.} *budu*_{prez.}

Ponovo je red riječi prilagoden bosanskom jeziku (i danas), prevedeni prijedlozi zahtijevaju drugačije dopune nego u latinskom, a futur II zamijenjen je prezentom perfektivnog glagola. Umjesto zamjenice u množini u latinskom tekstu, u Povelji stoji ista zamjenica u jednini. Riječ je o množini kojom se obraćaju vladari, koja se kasnije javlja i u bosanskim poveljama (*mi gospodin' stefan*), ali ovdje preovladuje obična govorna varijanta.⁷⁶

*manuten(re)*_{inf.} *et co(n)siliu(m)*_{akuz. im.} *eis*_{dat. zamj.} *p(re)bere*_{inf. prez.} *ut n(ost)re*_{dat. pr. vs. zamj.}
*p(er)sone*_{dat. im.} *ad n(ost)r(um)*_{akuz. pridj.} *posse*_{akuz. im.} = *dati*_{inf.} *im'*_{dat. l. zamj.} *s'vět'*_{akuz. im.} *i*
*pomok'*_{akuz. im.} *kakore i sebě*_{dat. l. zamj.} *kolikore moge*_{part. prez. akt.}

Što se tiče riječi *posse*, iako je ovo oblik infinitiva prezenta aktivnog glagola *moći* u latinskom jeziku, u ovoj konstrukciji moguća je jedino imenica, pa sam zato pretpostavila postojanje imenice *posse*, *possis* n. moć, iako je nisam pronašla u rječniku (naravno, osim ako se ne radi o tome da je infinitiv, budući ionako po porijeklu svom glagolska imenica, ovdje u službi imenice, tj. deklinabilan – premda za imenice srednjeg roda ionako vrijedi pravilo o jednakosti nominativa, akuzativa i vokativa, a ovdje je ili imenica ili infinitiv u akuzativu zbog prijedloga ispred). Inače, i ovdje su oblici gotovo identični, s tim da je jedan latin-

⁷⁶ U tekstu C ovdje na mjestu *apud nos* stoji *u moei zemli*.

ski infinitiv u Povelji imenica u akuzativu, a drugi je particip prezenta aktivni.

absq(ue) (fraude^{abl im.} et) malo^{abl pridj.} ingenio^{abl im.} = bez' v'sega^{gen zamj.} z'loga^{gen pridj.} primysla^{gen im.}

Ovdje nije prevedena riječ *fraude* (*fraus, fraudis* f. – prevara), ali je zato dodat intenzifikator *v'sega*.

sic me^{akuz.l.zamj.} d(eu)s^{nom.im.} adiuct^{fut.l.} et h(e)c^{nom.pok.zamj.} s(an)c(t)a^{nom.pridj.} IV^{3or} nom.br.
evang(e)lia^{nom.im.} : tako mi^{dat.l.zamj.} bože^{vok.im.} pomagaj^{imper.} i sie^{nom.pok.zamj.} sveto^{nom.}
pridj. evangelie^{nom.im.}

Dakle, možemo vidjeti da su neke konstrukcije (uzevši u obzir oblik i red riječi) dosljedno preuzete iz latinskog, pa i kad one ne odgovaraju duhu (staro)bosanskog jezika:

(prisezaju) pravý prijatel' byti vam' od' selé i do věka

Očekivani red riječi bio bi: *(prisezaju) byti vam' pravý prijatel' – up. dati im' s'vět'* (ako posmatramo mjesto daljeg objekta u obliku dat. zamj., naravno, pošto je u prvom slučaju riječ o imenskom dijelu predikata koji slijedi, a u drugom je bliži objekat, ali oni ionako imaju isto mjesto u rečenici), ako već ne: *(prisezaju) da vam' budu pravý prijatel' – up. da im' ne bude od' moih' č'st'nikov' sile*, gdje glagolski oblik prezenta svršenog glagola, koji se i inače koristio za futur²⁷, vjerovatno ima značenje futura.

Ovo onda baca sasvim drugo svjetlo i na pretpostavljene²⁸ oblike infinitiva u latinskom tekstu koji su dijelovi konstrukcije akuzativ s infinitivom (u (staro)bosanskog jeziku ova konstrukcija odgovara izričnim klauzama što pokazuje i sama Povelja – ona rečenica koja je umetnuta i nema je u latinskom tekstu ima veznik *da* kao veznik izrične klauze (i) danas). Svi oni koji se vežu za glagol *iuro* osim prvog, koji je infinitiv futura, nepotpuni su i pretpostavljena zamjena je infinitiv prezenta (*recipere, manutenre*), ali to je semantički nelogično: obećava se da će se provoditi nešto što se već provodi? Osim toga, prvi infinitiv koji se javlja infinitiv je futura, kraći oblik, pa pošto se i ostali infinitivi vežu za isti glagol, i sintaksički su naporedni, u dopuni latinskog teksta bi umjesto infinitiva prezenta *recipere* i *manutenere* trebalo pretpostaviti duže oblike: *recipeturos esse* i *manuteneros esse*. Kao što vidimo, ovi su oblici duži, i stoga je razumljivo i što su u latinskom tekstu skraćeni.

Treba napomenuti još i da ovdje *vam'*, kojeg nema u latinskom tekstu, predstavlja ipak približavanje prijevoda govornom jeziku, što opet potvrđuje gore pretpostavljeni oblik ove klauze onako kako bismo je

²⁷ Belić 1972, 81.

²⁸ Osamsto 1989, 13.

očekivali u govoru, jer pisar očito ima potrebu da "ublaži" latinski konstrukciju stranu (staro)bosanskom jeziku.

pravou' věrov' i pravym' sr'd'cem' držati e

Ovdje bi očekivan bio upravo obrnut redosljed riječi: *držati e pravou' věrov' i pravym' sr'd'cem'* – up. *dati im' s'vět'*. Opet je razlika između glagolskih dopuna – u prvom slučaju riječ je o dopuni u službi priloga, a u drugom o bližem objektu, ali i njihova mjesta se u uobičajenom redu riječi poklapaju, pa se na osnovu njihovog poredjenja može izvesti zaključak o uobičajenom redu riječi koji je, uostalom, i danas isti.⁷⁹

(U konstrukciji *bez' v'sakoe zledi* red riječi u (staro)bosanskom jeziku poklapa se s redosljedom riječi u latinskom, tako da ne možemo izvoditi nikakve posebne zaključke na ovoj konstrukciji).

Neke od navedenih (i gore objašnjenih) konstrukcija prilagodene su donekle (staro)bosanskom jeziku, uglavnom redom riječi, kao npr. *prav' goi držati s' vami i pravu věru*; uz poneke morfološke: *ě ban' bos'n'ski kulin'*, *razvě što mi kto da svoev' volov' poklon'*, ili leksičke intervencije: *i dokolě u mne budu*, ili i morfološke i leksičke: *dati im' s'vět' i pomok' kakore i sebě kolikore moge bez' v'sega z'loga primysla*, čak i stilističke: *prisezaju tebě kneže kr'vašu*.

Napokon, ima konstrukcija koje su bliže bosanskom jeziku nego latinskom, kao *godě si kto hoke krěvati godě si kto mine*, gdje su participi prevedeni atributskom klauzom, dakle u duhu bosanskog jezika, što je još jedan dokaz o tome da su participi izgubili svoje značenje i postali gl. prilozima.⁸⁰

U usporedbi s latinskim konstrukcijama ostaje kao problematična konstrukcija *v'si dubrovčane kire hode po moemu vladaniju tr'gujuke*. To jest, problematičan je padež sintagme *v'si dubrovčane*⁸¹ jer se ona u latinskom tekstu nalazi u akuzativu, što odgovara konstrukciji akuzativa s infinitivom koji se veže uz glagol *iuro* i čini cijeli tekst Povelje (osim uvodnih i završnih formula, naravno) jednom složenom rečenicom (bila bi čak prosta – ako glagol *obećavati* shvatimo kao semantički nepotpun, naravno – da nije umetnute *nisi quis suam per voluntatem mihi donum dare voluerit* s ličnim gl. oblikom), a u prijevodu na starobosanski ta sintagma je u nominativu. Sintaksa Povelje na starobosanskom jeziku, kao što smo vidjeli, u cijelosti odgovara latinskom tekstu pa je i ona jedna složena rečenica (u njoj ima više ličnih gl. oblika od umetnutih rečenica kojima su prevedeni latinski participi i infinitivi, dakle, više klauza, te iste umetnute rečenice kao u latinskom – *razvě što mi kto da svoev' volov' poklon'*), u kojoj su, kao što smo vidjeli, iz latinskog prenošene cijele konstrukcije, pa začuđuje pojava ove sintagme u nominati-

⁷⁹ O zamj. *e = ih*, koje nema u latinskom tekstu, v. niže.

⁸⁰ Možda je tome doprinijela i činjenica da je particip prezenta za jedninu, uzevši u obzir sve gore rečeno o participima, za ove glagole imao oblik jednak 3. l. jd. prez. (pa bi se i ovi oblici mogli možda i tretirati kao participi!?!).

⁸¹ Latinski particip i ovdje je prvi put preveden atributskom klauzom, dok je drugi put ostao particip, a iz stilističkih razloga izostavljena je latinska riječ *totam* te je prisv. zamj. koja je bila u množini "kraljevskog obraćanja" prešla u jedninu.

vu, tim više što i (staro)bosanski jezik iz rekcijских razloga, zahtijeva da se ona pojavi u akuzativu – dokaz za to je l. zamj. u akuz. mn. iza glagola *držati* koja se odnosi na Dubrovčane. Jediní razlog koji se ovdje nameće jeste – pi-sarska greška, a ona se mogla desiti na osnovu dvije činjenice:

1) u jeziku ovog perioda za nominativ i akuzativ množine imamo nastavke *-e* i *-i*, i to za oba padeža (npr. *gradi – kamene* nom. i *grade – kameni* – akuz.⁸²), pa se lahko moglo desiti da se stari oblik nominativa imenica na *-nin'* s nastavkom *-e*, zbog velikog broja imenica s akuz. na *-e* protumači kao akuz., a da mu se nominativni oblik zamjenice doda po inerciji, zapamćen kao donekle okamenjena sintagma;

2) u latinskom tekstu izostavljeno je dosta grafema. Iako to nije slučaj s akuzativnim nastavkom *-os* koji je jasno napisan, to se dešava u mnogim drugim riječima, (kao u već spomenutim *recipe* i *manuten*). S obzirom na to da je latinski jezik imao i konstrukciju nominativa s infinitivom koja se koristila uz vrlo čest predikat u pasivu, a koji se od 1. l. jd. razlikovao samo u jednom glasu (npr. *iuro* – akt. : *iuror* – pas.), to je “prevoditelj” mogao nepažnjom pretpostaviti da je i glagol *iuro* u pasivu, pa zbog toga “vidjeti” sintagmu *omnes raguseos* u nominativu, a ne u akuzativu, te je onda kao takvu dosljedno prenijeti i u prijevod, a naknadno shvativši da je u našem jeziku tu ipak potreban akuzativ, dodati i zamjenicu *e* da bi otklonio nejasnoće.⁸³

Ovdje postoji i treći problem, a to je oblik instrumentala u tekstu C. Dok se, s obzirom na sličnost nominativa i akuzativa množine imenica muškog roda i moglo pomišljati na pisarevu nepažnju, koju je naknadno ispravio dodavši zamjenicu u akuzativu neposredno iza glagola, to se na ovaj oblik ne može nikako primijeniti – osim toga što se instrumental oblikom dovoljno razlikuje od svih ostalih padeža, dodat mu je još i prijedlog koji ga jasno određuje kao instrumental. Pošto instrumental može biti samo dalji objekat, a latinski tekst zahtijeva bliži objekat u akuzativu, ovaj oblik ne možemo objasniti nikako drugačije do li greškom. Možda bi se u prvi mah moglo pomisliti da je pisar, odnosno prepisivač, primijetio da je u tekstu s kojeg prepisuje načinjena greška u odnosu na latinski tekst pa je pokušao ispraviti, ali da se to desilo, on ni u kom slučaju ne bi pomislio da je ispravi ovim oblikom. Prije će biti da je, ponesen prethodnim dijelom teksta *prav' goi držati s' vami i pravu věru dokola s()m' živ'*, možda napravivši pauzu u pisanju pa pročitavši samo zadnja dva reda, zaključio da je potreban instrumental i uz *pravu věru* (pošto

⁸² Belić 1972, 11-14.

⁸³ Ukoliko bi ovo bilo tačno, mogle bi se zaključiti i druge stvari. Pasiv se inače koristi da bi pokazao kako se nad nekim vrši neka radnja bez njegove volje. Pisarovo čitanje aktiva kao pasiva bi, prema tome, moglo insinuirati da je ban Kulín bio iz nekih razloga prisiljen izdati ovu Povelju, pa je pisar, vjerovatno upoznat s tim, nesvjesno svoj jezički izraz prilagodio datoj situaciji, pa čak i kada se radi o vjerovatno ustaljenoj formi (ovakvi psihološki transferi nisu nepoznati u psihologiji – S. Freud sve lapsuse tumači upravo utjecajem podsvjesnih težnji suprotnih onim svjesnim koje nas vode da upotrijebimo neki izraz (Freud 1976)). U tom slučaju bismo čak i imenicu *miru* mogli prevesti kao “primirje”, ali za ovo zasad nemamo pouzdanih podataka.

uz *prav' goi* već imamo instrumental – *s' vami*, što se odnosi na Dubrovčane) pa dodao, da još jednom naglasi (što je, uostalom, u duhu stila Povelje). U svakom slučaju, mislim da na osnovu ove greške možemo sigurno tvrditi da je tekst C prepisivan s već prevedenog predloška, dakle, da nije original.

Konačno, ovoliki broj konstrukcija podudarnih donekle ili u cijelosti s latinskim konstrukcijama, potvrđuje na osnovu nelingvističkih činjenica donesen zaključak da je prvi tekst bio na latinskom jeziku, dok je tekst na starobosanskom jeziku preveden s latinskog predloška.⁸⁴

Prijevod

ДАТИ ИМЪ СЪВѢТЬ И ПОМОКЪ КАКОРЕ И СЕБѢ КОЛИКОРЕ МОГЕ

Nakon svih ovih analiza, uzevši u obzir i značenja leksema i stil, konačno se može napraviti vjerodostojan prijevod Povelje na savremeni bosanski jezik:

U ime Oca i Sina i Svetoga Duha.

Ja, ban bosanski Kulin, obećavam tebi, kneže Krvašu, i svim građanima Dubrovačkim:

- da ću vam biti pravi prijatelj odsad i zauvijek,
- da ću istinski mir i povjerenje održavati s vama dok budem živ,
- da ću sve Dubrovčane koji se kreću i trguju po zemlji kojom vladam, bilo da namjeravaju boraviti, bilo da (samo) prolaze, vjerno i srdačno prihvatiti bez ikakve odštete, osim ako mi ko svojom voljom da poklon,
- da nad njima moji časnici neće učiniti nikakvo nasilje,
- da ću im, dok budu boravili u mene, dati savjet i pomoć kako bih i sebi samom, koliko bude moguće, bez bilo kakve loše namjere.

Tako mi Bog pomogao i ovo sveto Evandjelje.

Ja, Radoje, pisar banov, pisao sam ovu knjigu prema banovoj zapovijesti tisuću sto osamdeset devete godine po Hristovom rođenju, u mjesecu augustu, dvadeset deveti dan – na Odrubljenje glave Jovana Krstitelja.

- *Ja, ban bosanski*: ostavila sam neuobičajeni raspored riječi zbog toga što savremeni jezik ne “prevodi” ove stare konstrukcije, želeći im upravo sačuvati arhaičnu patinu koju one ovakve nose.
- *građanima Dubrovačkim*: imenicu iz Povelje zamijenila sam pridjevom u skladu s današnjim (premda također arhaičnim) uobičajenim izrazom.

⁸⁴ v. npr. Kovačević-Kojić 1989, 39.

- *da ću vam biti*: s obzirom na to da je u latinskom jeziku ovdje infinitiv futura, ja sam infinitiv iz Povelje također prevela futurum.
- *da ću istinski mir i povjerenje održavati s vama dok budem živ*: danas bismo klauzu oblika: *da ću pravi mir i pravu vjeru držati s vama dok sam živ* smatrali nepreciznom i neprihvatljivom – sintagme kao *držati mir* i *držati vjeru* doimaju se nepravilnim, premda se još uvijek može razumjeti značenje, *pravi mir* je neprecizno jer je riječ *pravi* vremenom očito donekle promijenila značenje i konotacije⁸⁵, a isti je slučaj i s riječju *vjera* koju danas koristimo uglavnom u religijskom smislu⁸⁶. U latinskom tekstu na ovom mjestu je *amittitia*, ali i u njemu izgleda stilski loše, jer se *amicu* javlja malo prije, pa izgleda kao ponavljanje, što je osjetio i pisar, zamijenivši *amittitia* s *vjera* pa nam ne preostaje drugo nego da mu vjerujemo u ovoj intervenciji i pokušamo prenijeti smisao i u današnjem jeziku: “da ću istinski mir i povjerenje održavati s vama”. *Dok sam živ* danas ima dijalekatski ili kolokvijalni prizvuk, pa sam ga zamijenila s “dok budem živ”.
- *kreću*: riječ “kreću” odabrala sam jer “hodaju” također zvuči rogoobatno pošto se danas koristi za konkretnu radnju kretanja pomoću nogu⁸⁷, a ovdje je značenje ipak apstraktno, samim tim što je riječ o obećanju za nešto što tek predstoji i što se odnosi na kretanje uopće, ne samo konkretno nogama (lat. *ambulantis*).
- *trguju*: riječ *tr'gujuke* mogla bi se prevesti i gl. prilogom sadašnjim, ali se oblikom prezenta približavam administrativnom stilu koji gl. priloge ne koristi, a Povelja je ipak pravni akt.
- *po zemlji kojom vladam*: *vladanje*, koje je i u Povelji arhaizam – konkretno staroslavenizam – nekad je očito imalo i konkretno značenje, dok je danas to potpuno apstraktna deverbativna imenica⁸⁸. Možda bi zgodniji prijevod bio “kraljevstvo” ili “banovina”, ali pošto ne znamo sa sigurnošću koji je pravni status Bosna imala u to doba, odlučila sam se za perifrastičnu konstrukciju. (Napokon, riječ *zemlja* data je i u tekstu C – *u moei zemli*.)
- *bilo da*: konstrukcija sa *si kto* danas je arhaična⁸⁹ (“bilo da ko sebi hoće boraviti”) pa sam jednostavno izbacila ove dvije riječi, i time dobila konstrukciju u duhu današnjeg jezika.
- *namjeravaju*: glagol *htjeti* također je vremenom dobio nešto konkretnije značenje⁹⁰, pa sam namjeru, a o tome se ovdje radi, jednostavno prevela glagolom *namjeravati*, koji ima dovoljno općenito značenje da se uklapa i u dati stil.

⁸⁵ Šonje 2000, 924.

⁸⁶ Šonje 2000, 1357.

⁸⁷ Šonje 2000, 330.

⁸⁸ Šonje 2000, 1360.

⁸⁹ Belić 1972, 101.

⁹⁰ Šonje 2000, 336.

- *samo*: ovaj je intenzifikator dodat samo zbog rečenične intonacije – druga klauza, koja je naporedna prvoj, u odnosu na nju je prekratka.
- *vjerno i srdačno*: instrumental *pravov' vërov' i pravym' sr'd'cem'* posljedica je prijevoda latinskog ablativa, a moguće je da je i u to vrijeme bio uobičajen pridjev na ovom mjestu. Bilo kako bilo, danas jeste, pa sam ga ja tako i prevela, i to prilično sretno, jer današnji pridjevi *vjeran i srdačan* čuvaju značenje ovih sintagmi⁹¹.
- *prihvatiti: držati* (lat. *manutenere*) u Povelji ima značenje kao danas u primjeru: *držati da je neko u pravu*, što je danas rijetka konstrukcija (nešto malo češća samo u hrvatskom jeziku), pa sam se opredijelila za glagol *prihvatiti* s dosta širokim značenjem, pošto glagol *smatrati*, koji je ekvivalent glagolu *držati* u ovoj konstrukciji, sintaksički ne odgovara tekstu Povelje i ne bih ga mogla upotrijebiti bez većih zahvata u sintaksu ostalih riječi, čime bih se još više udaljila od izvornog teksta.
- *ikakve*: u latinskom tekstu na mjestu *v'sega* stoji *ulla* što znači “ikakav”, i u ulozu je intenzifikacije, kao i oblik *v'sega* koji se neko vrijeme očito koristio u ovu svrhu, ali ga je danas zamijenila riječ *ikakav* za koju sam se onda i ja opredijelila.
- *odštete*: na mjestu riječi *zled'*, koja nam danas zvuči veoma negativno konotirana, u latinskom tekstu stoji neutralno *datiōne*, što svjedoči da je i ova imenica morala biti manje negativno konotirana tada i značiti dadžbine uopće (premda se iz njenog korijena može prepoznati kako su dadžbine posmatrali u vrijeme nastanka te riječi), ali ja sam se odlučila za riječ *odšteta* zato što se ona danas koristi u tom općenitom značenju “dadžbina”⁹², dok su sve ostale (*carina* (o kojoj je zapravo i riječ), *participacija*, *troškovi* – sudski, administracijski, *naknada*...) vezane za konkretan sistem današnje administracije i stoga neprikladne.
- *ako*: u izboru riječi *ako* umjesto *što* zapravo “čuvam obraz” banu Kulinu jer i on izborom ovog, konkretnijeg veznika, naspram apstraktnijeg *ako* implicira da zapravo želi da mu se ipak nešto plati⁹³. Osim toga, danas je apstrakcija odlika administrativnog stila, pa je i to još jedan razlog za ovaj izbor.
- *da nad njima moji časnici neće učiniti nikakvo nasilje*: rečenica *i da im' ne bude od' moih' č'st'nikov' sile* ne postoji u latinskom tekstu, pa sam prijevod riječi *č'st'nik'* potražila u stsl. gl. *č'stiti* – “poštovati”⁹⁴, pa bi *časnik* bio onaj koji poštuje vladara, dakle *podanik*, ali budući da su i časnici u današnjem smislu riječi (ljudi na visokim vojnim, policijskim ili carinskim položajima⁹⁵) ipak bili banovi podanici, a

⁹¹ Šonje 2000, 1357, 1168.

⁹² Šonje 2000, 738.

⁹³ Što opet može ići u korist teze o njegovoj prisiljenosti da napiše ovu Povelju

⁹⁴ Nikolić 1971, 114.

⁹⁵ v. Šonje 2000, 135.

obični podanici nisu ni mogli učiniti nasilje Dubrovčanima, to sam ipak ostavila ovu riječ. Istina, ova bi se rečenica mogla potpuno administrativnim stilom, i možda bliže konstrukciji u samoj Povelji, prevesti kao: *i da nad njima neće biti izvršena nikakva sila od strane mojih podanika*, ali pošto tekst Povelje, gledano s današnjeg aspekta, nije potpuno u administrativnom stilu (intenzifikatori, particip), mislim da bi ovakav prijevod odudarao od cjelokupnog stila Povelje. *Da im ne bude sile*, s druge strane, danas je dijalektalno/kolokvijalno, pa sam se odlučila za ovu, poluadministrativnu varijantu.

- *budu boravili u mene*: za ovaj izraz opredijelila sam se zbog što preciznijeg opisa značenja, kao odlike administrativnog stila (*biti u nekog* = “boraviti u nekog”).
- *kako bih i sebi samom*: budući da cijeli tekst povelje izražava namjeru bana Kulina, dakle nešto što tek ima da se desi, to sam izabrala kondicional i poredbenu klauzu kao precizniji iskaz od *kao i sebi*. Intenzifikator *samom* dodala sam prema stilu povelje koji je ekspresivan i pomalo hiperboličan (*od’ selē i do vēka, bez’ v’segu z’loga primysla*).
- *bilo kakve*: premda bi ovdje moglo stajati i *ikakve*, izraz *bilo kakve* jednostavno svojom dužinom doprinosi ozbiljnosti.
- *Tako mi Bog pomogao*: iako razumijemo i izraz *Tako mi Bože pomagaj*, danas se optativ izražava gl. pridj. rad. pa sam ga tako i prevela, da bude što bliži današnjem jeziku⁹⁶.
- *pisao sam*: aorist je nekada bio puno češći, pa nije mogao nositi onu ekspresivnu pripovjedačku konotaciju koju danas ima, a pošto se u Povelji pojavljuje samo u bilješci o pisaru i datumu, stilski ovdje danas više odgovara neutralni perfekt.
- *banovoj zapovijesti (povelov’ banov)*: značenje riječi *povelja* i jeste upravo “zapovijest”, ali vjerovatno je u to vrijeme značila i “dokument kojim se nešto naređuje”, pa stoga izbor jednog od ova dva značenja bitno mijenja smisao izraza – ako je u pitanju dokument, onda bi to značilo da je postojala i neka povelja prije, s koje onda pisar prepisuje i značenje bi bilo “na osnovu banove povelje”. Međutim, pošto je iz svega rečenog očigledno da je Povelja prevedena s latinskog, a latinski tekst je ban Kulin dobio kao predložak, onda mi vjerovatnije izgleda da je ipak smisao “zapovijest”.
- *po Hristovu rođenju*: iako se danas zapravo najčešće koristi skraćeni izraz *poslije Hrista (Hristova rođenja)*, *po Hristovu rođenju* je ekspresivnije, ali još uvijek relativno aktuelno, a pošto u Povelji ovaj izraz stoji prije godine rođenja, makar bila i završna formula, ta po-

⁹⁶ Interesantno je da u tekstu A Povelje upravo oblik vokativa predstavlja inovaciju iz govornog jezika u odnosu na ostale pisane tekstove (u tekstovima B i C na ovom mjestu imamo nominativ), ali očito ovaj oblik, za razliku od onog nekadašnjeg “književnog”, nije preživio do danas.

- zicija svjedoči o tome da su ga, barem nekad, željeli posebno istaknuti, pa sam se i ja odlučila istaknuti ga na ovaj način.
- *u mjesecu augustu*: konstrukcija *mjeseca avgusta*, naprotiv, nije posebno isticanje (zašto bi bilo bitno istaknuti riječ *mjesec*?), nego je u ovom redosljedu upravo suprotno, da privuče pažnju na ime samog mjeseca, da ga na neki način najavi, pa sam se odlučila za neutralni izraz⁸⁷.
 - *Odrubljenje glave Jovana Krstitelja*: prijevod ovog praznika danas je političko pitanje. Naime, u pravoslavnoj crkvi on se naziva “Usekanje glave sv. Jovana Krstitelja”, dok je u katoličkoj to “Mučeništvo sv. Ivana Krstitelja”, uz starije “Glavosjek sv. Ivana Krstitelja”. Odabirom jednog od ova dva imena neizbježno insinuiram pripadnost crkve bosanske ovoj ili onoj crkvi, a pošto se ovaj tekst uopće ne bavi tim pitanjima, ja sam naziv ovog praznika jednostavno prevela na savremeni bosanski jezik, zamijenivši pritom riječ *usčćenie* danas aktuelnom: *odrubljenje*.

Na kraju

ŠKOLEN I DOBRO

Činjenice da je Povelja stara 820 godina i da je prevedena s latinskog jezika ne umanjuju još davno ustanovljenu⁸⁸ “modernost” Povelje koja se ogleda u korištenju riječi i izraza koji su i danas aktuelni, a kojih još uvijek ima najviše. Ako pogledamo svih 106 riječi, koliko ih je iskorišteno u Povelji⁸⁹, ustanovit ćemo da prijevod trebamo potražiti samo za: *krčvati*, *goi*, *razvč* i *godč*, dok su ostale, ako se već i ne koriste, barem razumljive. Ovdje bi trebalo spomenuti i izraze: *od selč*, *do včka*, *do kola*, u *m(e)ne* koji se i danas koriste u bosanskohercegovačkim dijalektima, što sve skupa svjedoči o jednom mirnom, kontinuiranom razvoju bosanskog jezika od prvih pisanih spomenika do danas.

⁸⁷ Ipak, ostavila sam redosljed, jer bi posebno najavljuvanje također moglo značiti i nešto drugo – s obzirom na to da je riječ o kraju mjeseca, moguće je da je postojao neki rok – vjerovatno početak septembra – do kog je trebalo poslati Povelju, a pošto ona do kraja mjeseca nije nikako mogla stići u Dubrovnik. Kulin želi istaći da je barem napisana u augustu.

⁸⁸ v. npr. Arnaut 2009.

⁸⁹ Isto.

Summary

About Povelja Kulina Bana – “Bez’ v’sega z’loga primysla”

In Povelja Kulina Bana it can be found many linguistic facts about the Old-Bosnian language from 12th century which specified it in regard of the Old-Slavic language, such as: the denasalisation of nasals ($q > u$, $ç > e$), the equilibration and the lacking of $ǫ$ and $ǫ$, the secondary $ǫ$, the change $y > i$, the iotation of t in $č$; $-a$ in gen. sg. and $-u$ in locc. sg. in the masculine, $-e$ in gen. sg. and $-ov$ in instr. sg. (like the intermediate form from $-ojo$ to $-om$) in the feminine nouns, adjectives and adject. pronouns, $-ov-$ in plural of one bisyllabic masculine noun, the cases without $-anin'$ in such kind of nouns, ja for pers. pron. for 1st pers. in nom. sg., $-o$ in 3th pers. pres., $-e$ and the category of number in part. pres. act. of the verbs, the conjunction *godě*... It can't be concluded something about syntax, because Povelja was translated from the Latin, and took many constructions from there, but the form of nom. sg. in direct object is obviously the scribe's error, the more for the fact that in Latin in this place stay the form of acc. Many other's errors appear in different translations, less in interpretation, and one detailed analysis like this one correct it and offer other, non-linguistic conclusions about Povelja Kulina bana, such as those about the chronology of three available texts of Povelja, or about the circumstances in which ban Kulin issued this document.

Literatura

- Arnaut, M. 2009, Vrijednosti književnog jezika Bosne, Povodom 820 godina Povelje Kulina bana, Putokazi, Zenica 2009.
- Belić, A. 1972, Istorija srpskohrvatskog jezika. Knj. II sv. I: Reči sa deklinacijom, Naučna knjiga, Beograd 1972.
- Belić, A. 1973, Istorija srpskohrvatskog jezika. Knj. II sv. I: Reči sa konjugacijom, Naučna knjiga, Beograd 1973.
- Belić, A. 1969, Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika. Knj. I. Fonetika, Naučna knjiga, Beograd 1969.
- Bošković, R. 1968, Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika I. Fonetika, Naučna knjiga, Beograd 1968.
- Bošković, R. 1985, Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika II. Morfologija, Univerzitetaska riječ, Nikšić 1985.
- Čremošnik, G. 1957, Original povelje Kulina bana, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n. s. 1957 – Istorija i etnografija, Sarajevo 1957, 195-213.

- Divković, M.* 1900, Latinsko-hrvatski rječnik za škole. Izdanje treće, Zagreb 1900.
- Dizdār, M.* 1971, Stari bosanski tekstovi, Svjetlost, Sarajevo 1971.
- Freud, S.* 1976, Psihopatologija svakodnevnog života, Odabrana djela Sigmunda Freuda, knj. 1, Matica srpska, Novi Sad 1976.
- Gortan, V. / Gorski, O. / Pauš, P.* 1971, Elementa latina, Školska knjiga, Zagreb 1971.
- Gošić, N.* 1989, Sto pedeset godina publikovanja i proučavanja Povelje bana Kulina, u: Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189 – 1989, Posebna izdanja ANUBiH, knj. 23, Sarajevo 1989, 45-50.
- Kuna, H.* 2007, Neosporno svjedočanstvo, Odjek, Specijalni prilog, zima 2007, Sarajevo 2007, 78-81.
- Hamm, J.* 1974, Staroslavenska gramatika, Školska knjiga, Zagreb 1974.
- Jahić, Dž. / Halilović, S. / Palić, I.* 2000, Gramatika bosanskoga jezika, Dom štampe, Zenica 2000.
- Kovačević-Kojić, D.* 1989, Kulinova povelja i bosansko-dubrovački odnosi, u: Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189 – 1989, Posebna izdanja ANUBiH, knj. 23, Sarajevo 1989, 37-44
- Miklošič, F.* 1858, Monumenta serbica, Beč 1858.
- Nikolić, S.* 1997, Staroslovenski jezik I. Pravopis. Glasovi. Oblici, Trebnik, Beograd 1997.
- Nikolić, S.* 1971, Staroslovenski jezik II. Primeri sa rečnikom, Naučna knjiga, Beograd 1971.
- Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189 – 1989, Posebna izdanja ANUBiH, knj. 23, Sarajevo 1989. (skr. Osamsto 1989)
- Peco, A.* 1989, Povelja Kulina bana u svjetlosti štokavskih govora XII i XIII vijeka, u: Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189 – 1989, Posebna izdanja ANUBiH, knj. 23, Sarajevo 1989, 61-76.
- Rječnik hrvatskoga jezika, (prir. A. Šonje) LZ Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb 2000. (skr. Šonje 2000)¹⁰⁰
- Škok, P.* 1972, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb 1972.
- Vrana, J.* 1955, Da li je sačuvan original isprave Kulina bana?, Radovi staroslavenskog instituta, knj. 2, Zagreb 1955, 5-57.
- Vuhomanović, S.* 1989, Leksika i gramatička značenja u Povelji Kulina bana, u: Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189 – 1989, Posebna izdanja ANUBiH, knj. 23, Sarajevo 1989, 77-97.

¹⁰⁰ Zbog toga što još nemamo iscrpan rječnik bosanskog jezika morala sam posegnuti za ovim rječnikom, iskoristivši sve ono što se u njemu poklapa s bosanskim jezikom.